

а і те, як, за допомогою яких розумових операцій вона засвоїла цей матеріал. Безумовно, важливим є сам факт засвоєння і глибина засвоєння, так і розвиток способів засвоєння лексики, тобто розвиток розумової діяльності в процесі засвоєння значень слів.

Найважливішою умовою правильного формування лексики є розкриття узагальнюючої функції слова. Це досягається не простим сприйняттям предмету, явища і його назвою, а підведенням учня до певних розумових операцій шляхом зіставлення близьких явищ, виділення їх істотних ознак (І.М.Солов'єв, 1966; Ж.І.Шиф, 1968; Т.В.Розанова, 1971 та ін.).

Такий підхід до слова дозволяє сформулювати понятійне коло, яке характеризується цим словом, здійснити перенесення значення на близькі за змістом або схожі ситуації, явища або предмети. Безумовно, надалі необхідно систематизувати лексичний матеріал по класах відповідно до програм навчання розумово відсталих дітей і ступеню розвитку мовлення розумово відсталої дитини.

Список використаних джерел

1. Зикеев А.Ф. Работа над лексикой в начальных классах специальных (коррекционных) школ. – М.: Академия, 2002. – 176 с.
2. Лурия А.Р. Язык и сознание. Под ред. Хомской Е.Д. – Ростов н/Д.: Феникс, 1998. – 416 с.
3. Львов М.Р. Основы теории речи: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — М.: Академия, 2002. — 248 с.
4. Петрова В.Г. Психология умственно отсталых школьников: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.Г. Петрова, И.В. Белякова. – М.: Академия, 2004. – 160 с.
5. Потамощнева О.М. Вивчення процесу лексичного розгортання при побудові висловлювання розумово відсталими учнями 1-4 класів // Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Вип.2. – К.: Актуальна освіта, 2005. - С. 79-82
6. Соботович С.Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку // Дефектологія. — 2003. — №2. — С. 2-11.

In the article basic principles of speech therapy work are considered on forming of lexical side of speech for mentally backward children. The basic criteria of selection of lexical material and algorithm of his introduction are offered to speech of child.

Keywords: mental backwardness, lexical side of speech, lexical system, word-formation, lexical valency.

Отримано 18.09.2010 р.

УДК 376.36

Н.В. Рєзніченко

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД РЕЧЕННЯМ

Стаття розкриває особливості мовленнєвого розвитку розумово відсталих молодших учнів та торкається проблеми формування у школярів структури простого поширеного речення.

Ключові слова: мова, мовлення, усне мовлення, писемне мовлення, мовленнєве спілкування

Статья раскрывает особенности речевого развития умственно отсталых младших учеников и касается проблемы формирования у школьников структуры простого распространенного предложения.

Ключевые слова: речь, язык, устная речь, письменная речь, речевое общение.

Відомо, що одним із найголовніших надбань у молодшому шкільному віці є оволодіння рідною мовою. У зв'язку з цим особливого значення набуває проблема мовленнєвого розвитку школярів, позитивне вирішення якої допоможе учням оволодіти рідною мовою як засобом пізнання та спілкування.

Проблема підготовки учнів до життя виступає як головна, ведуча не тільки в масовій загальноосвітній школі, але і в допоміжній. Однією зі складових частин цієї проблеми є формування мовної культури учнів.

Завдання розвитку, поліпшення мовлення особливо складне і відповідальне в спеціальній школі. Тут навчаються діти з порушеннями інтелектуальної діяльності, іноді ускладненими недорозвиненням слухового і мовнорухового аналізаторів. Усе це приводить до значних утруднень в оволодінні ними мовою та мовленням.

Інтелектуальні порушення, притаманні учням допоміжних шкіл, призводять до зниження їхнього загального і мовленнєвого розвитку. Мовлення цих дітей характеризується бідністю лексичного запасу, переважанням пасивної лексики над активною. Самостійно побудовані зв'язні висловлювання характеризуються порушеннями зв'язку слів у реченнях, переважанням простих непоширених речень, неадекватним вживанням слів та значною кількістю граматичних і синтаксичних помилок.

Не дивно, що питання розвитку мовлення займають значне місце в дослідженнях психологів і педагогів, які розглядають проблеми виховання і навчання учнів допоміжної школи.

Цими питаннями у свій час займалися Л.С. Виготський, М.Ф. Гнезділов, Г.М. Дульнев, І.П. Корнєв, М. Д. Феофанов. Не слабшає інтерес до цієї проблеми у вчених і в наші дні Цій темі присвячуються дослідження А.К. Аксьонової, Є.А. Гордієнко, Г.І. Даниліної, В.А. Лапшина, С.Н. Комської, В.Г. Петрової, З.Н. Смирнкової, Н.В. Тарасенко, Т.К. Ульянової.

Розумово відсталі діти не можуть аргументовано розкрити тему висловлювання, визначити його основну думку, не дотримуються логіки викладу. Будуючи зв'язне висловлювання, часто відходять від теми, роблять різноманітні привнесення, які не стосуються змісту висловлювання.

Формування мовленнєвих умінь у розумово відсталих школярів – складний і довготривалий процес, який передбачає роботу над засвоєнням лексичного запасу, над реченням і зв'язним висловлюванням.

Вивчення мовлення розумово відсталих дітей виявило недостатність і своєрідність усього їхнього мовного розвитку. Найбільш характерними рисами дітей-олігофренів є:

- а) інертність розумових процесів збудження;
- б) слабкість активного гальмування;
- в) недорозвинення психіки.

Наслідок цього - нестійкість, відволікання уваги, недосконалість процесів аналізу і синтезу. Усе зазначене обмежує розширення життєвого досвіду розумово відсталої дитини та її потреб в спілкуванні з навколишнім.

Деякими авторами розглядаються питання розвитку мовлення розумово відсталих учнів у зв'язку з їхньою трудовою діяльністю, у зв'язку з уроками граматики, правопису, з уроками читання, проводяться дослідження образного мовлення тощо. Тому зрозумілий той інтерес, та зацікавленість, що виявляються вчителями допоміжних шкіл до цих проблем. Їх хвилює практичний бік - як організувати роботу з розвитку мовлення учнів допоміжної школи: які види вправ дають більш відчутні результати, які методи і прийоми роботи, застосовувані масовою школою, можливо використовувати в допоміжній, як забезпечити індивідуальний і диференційований підхід у роботі з розвитку мовлення розумово відсталих учнів. Найбільші труднощі виникають у зв'язку з роботою з розвитку зв'язного писемного мовлення. Саме в цьому виді мовлення яскраво виявляється більшість особливостей розумової діяльності дітей з інтелектуальними порушеннями

Надзвичайно спрощене викладення матеріалу, бідність словника, помилки в побудові речень, як складних, так і простих, порушення логіки, послідовності у викладенні своїх думок, велика кількість граматико-орфографічних і лексико-стилістичних помилок – не повний перелік особливостей, притаманних писемному мовленню розумово відсталих школярів. Звичайно, усі ці недоліки зв'язного писемного мовлення пояснюються не тільки особистісними якостями учнів допоміжної школи, порушенням їхньої інтелектуальної діяльності, але і недоліками в роботі з розвитку мовлення розумово відсталих учнів.

У мовленні учнів молодших класів допоміжної школи зустрічаються порушення синтаксичних зв'язків узгодження і керування, тобто відношення між словами в реченні. Досить часто спостерігається порушений порядок слів, що веде до перекручування змісту висловлювання. Молодші школярі пропускають головні і другорядні члени речення. У дослідженнях вчених відмічається слабка здатність розумово відсталих учнів фіксувати увагу на головних членах навіть при репродукуванні речень. Типовими для мовлення учнів допоміжних шкіл є пропуски прийменників, сполучників, часток. Іноді спостерігаються додавання зайвих слів, що приводить до захарашення конструкцій і робить думку недостатньо зрозумілою. Використовувані дітьми в спонтанному мовленні фрази іноді складаються з одного слова. Учні складають примітивні малопоширені фрази, як правило вживаються один-два другорядні члени.

Різнманітні недоліки вимови, бідність граматичного ладу, не вміння зв'язно висловити думки спричиняють труднощі у навчанні розумово відсталих школярів. Порушення мовлення стає значною перешкодою у повноцінному спілкуванні з оточуючими, сприяє загостренню таких рис особистості, як замкнутість, відчуженість, невпевненість у власних силах, тощо. Тому, одне із завдань роботи з розвитку мовлення в учнів допоміжної школи полягає у розвитку умінь граматично правильно оформляти речення.

Відомо, що мовлення молодших школярів характеризується наявністю аграматизмів, речень неправильної конструкції. Бідність і стереотипність самостійного мовлення у розумово відсталих

потребує тривалої роботи над правильним вживанням часових і відмінкових форм, над різноманітними типами речень.

Питання вивчення особливостей мовленнєвої діяльності розумово відсталої дитини розглядаються в дослідженнях багатьох учених. При олігофренії формування мовлення відбувається з відхиленнями, уповільнено і дуже своєрідно (В.І. Лубовський, О.Р. Лурія). Особливості виявляються в засвоєнні фонетичної сторони мовлення, в оволодінні словниковим складом і в побудові речень, у формуванні діалогічного і монологічного мовлення (А.К. Аксенова, В.Г. Петрова). Розумово відсталі діти в основному вживають прості малопоширені речення. Недоліки розумового розвитку впливають на формування граматичного ладу дітей даної категорії (Г.М. Дульнєв, Л.В. Занков, М.С. Певзнер, В.Г. Петрова, Ж.І. Шиф, М.П. Феофанов і інші). Оволодіння конструкціями речень відбувається зі значними утрудненнями (А.К. Аксенова, Н.М. Барська, Л.С. Вавіна, В.В. Воронкова, М.Ф. Гнєзділов, З.Н. Смирнова, Т.К. Ульянова й інші).

Проблемі стану граматичної структури фрази в розумово відсталих дітей приділили увагу В.В. Воронкова, М.Ф. Гнєзділов, І.П. Корнєв, В.Г. Петрова, К.Р. Єрмілова, й інші вчені-дефектологи.

Систему прийомів, що сприяють формуванню лексико-граматичної структури фрази пропонували Л.С. Вавіна, І.П. Корнєв.

На патологічне розходження між пасивним і активним словником у своїх роботах вказували А.К. Аксенова, В.В. Воронкова, В.Г. Петрова, Н.В. Тарасенко, Т.К. Ульянова й інші.

А.К. Аксенова, В.Г. Петрова вказують, що ще складніше протікає процес оволодіння синтаксичним боком мовлення. Найбільш істотними та такими, що найчастіше зустрічаються, є наступні недоліки:

- * мала поширеність речень;
- * використання коротких конструкцій;
- * порушення порядку слів у реченнях.

Характеризуючи зв'язне мовлення розумово відсталих дітей, необхідно звернути увагу, як підкреслює В.Г. Петрова, не тільки на кількісну характеристику слів, уживаних у висловлюваннях, на ступінь правильності і складності використовуваних речень, але і на перекручування значеннєвого логічного порядку, на стилістичну неграмотність фразового мовлення.

В переважній більшості дітей, які приходять до спеціальної школи, зазвичай немає грубих розладів мовленнєвого боку мови, однак, серед розумово відсталих молодших школярів часто зустрічаються діти з помітно вираженими дефектами мовлення. Ряд авторів вказують, що за характером впливу на подальший мовленнєвий розвиток дитини недоліки вимови можуть бути розділені на дві принципово різні групи. До однієї з них відносяться такі недоліки, що зводяться до неточної вимови окремих звуків. Інша група порушень звуковимови специфічна для розумово відсталих учнів. Розумово відсталим дітям властиві фонетико-фонематичні порушення, які проявляються в неточному слуховому диференціюванні близьких за звучанням фонем і за утрудненнями звукового аналізу слів. Поряд з цим діти-олігофрени зазнають значних утруднень артикуляційного характеру, що також приводить до дефектів вимови.

В сучасних наукових дослідженнях речення визначається як одиниця мови і мовлення. Найістотнішими ознаками його вважаються комунікативна спрямованість, предикативність та інтонаційна завершеність. Речення як мінімальна комунікативна одиниця виконує функцію формування та вираження думки в усному і писемному мовленні. Речення набувають структурно-сміислової цілісності та комунікативної спрямованості завдяки їхній інтонаційній завершеності. Крім того, засвоєння відомостей із синтаксису в тісному зв'язку з інтонаційною роботою позитивно впливає на формування культури мовлення. Тому робота над формуванням умінь і навичок оформлення власної думки є одним із провідних напрямів під час засвоєння відомостей про речення. Вивченням граматичного складу мовлення займалися багато вчених-педагогів, психологів, логопедів, лінгвістів - А.М. Бородич, А.Н. Гвоздьов, Є.С. Жарикова, Р.Є. Левіна, М.Р. Львов, М.С. Рождественський, І.В. Прокопович.

На думку авторів-мовознавців граматичний склад мови разом з його словниковим фондом склав основу мовлення, сутність його специфіки. Вивчення загальних граматичних положень, законів, окремих граматичних правил розкриває перед учнями логіку мови, веде до усвідомленого користування правилами в мовній практиці. Свідоме оволодіння основами граматики, з одного боку, допомагає краще виразити свої думки, а з іншого боку - краще зрозуміти думки оточуючих.

Грамматика допомагає учням опанувати нормами правильного літературного мовлення. У мовленні дітей нерідко зустрічаються помилкові форми словозміни. Ці помилки усвідомлюються і виправляються шляхом граматичного аналізу. Кожне висловлювання учнів є для них практикою літературної мови. І там, де можна опертися на знання учнів з граматики, розбір помилок буде мати особливо важливе значення для культури їхнього мовлення. Учень починає задумуватися над засобами формування своєї думки, шукає більш точної відповідності змісту мови, уживаних ним у тому чи іншому випадку граматичних форм. Мова учня стає усвідомленою, контрольованою ним самим. У силу цього вона здобуває більшу точність і чіткість. Граматичні закони і правила направляють, упорядковують мовну практику, мовленнєву діяльність розмовляючих даною мовою.

Велику увагу проблемі мовленнєвого розвитку у своїх роботах приділив М.С. Рождественський. Він дав глибоку всебічну характеристику усного мовлення молодших школярів, визначив задачі з його розвитку, вимоги, що повинні пред'являтися до нього, особливо до структури фрази.

У роботах А.К. Аксьонової, Л.С. Вавіної, М.Р. Львова, В.Г. Петрової, І.Б. Прокоповича, визначені типи мовленнєвих помилок, що зустрічалися в мовленні учнів молодших класів лексико-стилістичні, морфолого-стилістичні, синтаксико-стилістичні. Були виділені також помилки, пов'язані з порушенням норм узгодження, керування, примикання. Автори одностайно прийшли до висновку, що для їхнього усунення і попередження необхідна планомірна, цілеспрямована корекційна робота.

В самостійних письмових роботах учнів мається велика кількість різного роду мовних і композиційних недоліків. Для попередження виникнення такого роду недоліків необхідно більш точно визначати ті уміння і навички в побудові речень, над якими варто систематично працювати в кожному класі, починаючи з букварного періоду навчання, а також використовувати систему вправ для розвитку в дітей початкових класів уміння виражати свої думки і почуття в реченні і зв'язному мовленні і реалізовувати цю систему в підручниках для всіх класів.

Одним з важливих критеріїв оцінки рівня розвитку і правильності мовлення є те, наскільки вміло той, хто говорить, користується у своєму мовленні різними синтаксичними конструкціями, у тому числі словосполученнями. На жаль на уроках рідної мови нерідко відсутня робота над словосполученням, що в учнів не розвивається увага до сполучуваності слів, не формуються навички правильного вживання відмінково-применникових форм.

Експериментально було встановлено, що половина синтаксичних помилок приходить на порушення зв'язків слів. Аналіз причин помилок у керуванні слів переконує в тім, що вираження різного роду відношень за допомогою відмінків і применників утруднює учнів, що рівень їхнього абстрактного мислення недостатній. У зв'язку з цим необхідно систематично працювати над словосполученням в початкових класах, тому що за визначенням М.С. Рождественського «...словосполучення - це та мінімальна синтаксична одиниця, на аналізі якої легко показати функцію відмінків, родових, числових, і особистих закінчень, применників, особливості узгодження і керування».

Як підкреслює у своїх дослідженнях Н.П. Кравець, основне завдання початкової школи у навчанні мови дітей з порушеннями розумово розвитку полягає, як відомо, у розвитку їхнього усного та писемного мовлення. Важлива роль у позитивному його виконанні належить формуванню у школярів умінь будувати речення. Речення є основою зв'язного мовлення. Володіння уміннями правильно висловлювати власні думки у реченнях сприяє успішному навчанню дітей створювати власні зв'язні висловлювання.

Сформованість речень у мовленні школярів – це критерій певного рівня розвитку дитячого мислення. Проте, у розумово відсталих дітей спостерігаються значні порушення як мислення, так і мовлення.

Відомо, що учні молодших класів допоміжної школи не вміють розпізнавати речення у мовленні та виділяти їх з мовленнєвого потоку. Відсутність уміння відчувати інтонацію будь-якого речення заважає дітям правильно вживати потрібні розділові знаки у кінці речень. У власному мовленні школярі користуються переважно не поширеними конструкціями з пропусками лексичних одиниць, граматичним зв'язком слів, що призводить до порушення мовлення.

Тому, основними завданнями роботи у молодших класах допоміжної школи, в цьому напрямку є:

- корекція наявних у школярів недоліків у побудові речень;
- вироблення умінь чітко висловлювати свої думки, правильно використовувати для цього лексико-граматичні засоби.

Адекватне уявлення про речення та його будову може бути сформовано лише тоді, коли учні глибоко усвідомлять кожну його ознаку.

Ознаки речення діти засвоюють практично, виконуючи тренувальні вправи. Усвідомити будову речення допоможуть знання про те, що речення складаються зі слів. Про те не всі слова, що входять до складу речення – рівнозначні. Розумово відсталі діти сприймають лише повнозначні слова. Тому, записуючи речення, вони пропускають службові слова (здебільшого применники), або пишуть їх разом з повнозначними.

Елементарно-практичний характер навчання рідної мови бере свої джерела в елементарно-практичному напрямку, що існував в методиці ще на початку ХХ століття. Позитивні моменти цього напрямку одержали поширення в методиці навчання рідній мові і використовуються в даний час.

Однак спеціальними науковими дослідженнями доведено, що свідоме правильне письмо можливе тільки при опорі на граматику. Ще К.Д. Ушинський підкреслював активну роль граматики в процесі формування орфографічних навичок.

Процес оволодіння синтаксичним боком мовлення протікає в розумово відсталих учнів вкрай складно. Найбільш суттєвими недоліками, які найчастіше зустрічаються є наступні:

- мала поширеність речень, коли учні користуються короткими конструкціями;
- пропуски слів, словосполучень, необхідних для побудови фрази, внаслідок чого речення характеризується аморфністю структури, а нерідко і перекручуванням змісту висловлювання;
- аграматизми в побудові речень, порушення узгодження, керування;
- пропуски применників.

Звертають на себе увагу порушення норм узгодження і керування в реченнях, тобто відносин між словами

у фразі. Визначають дві основні причини аграматизму в мовленні учнів. По-перше, він може бути обумовлений тим, що діти не привчаються практично користатися граматичними формами, тому що розходжень у закінченнях слів через недиференційоване сприйняття мовлення немає. По-друге, це може бути пов'язане з тугорухомістю нервових процесів. Дитина починає фразу, маючи на меті сказати одне, але потім, відволікається іншою думкою, пропускає кінець початого і переходить до середини наступної думки. Пропускаються елементи фрази. Може бути і так, що дитина, починаючи говорити, не встигає продумати кінець і на ходу промовляє таку думку, яка виявилася не погодженою з початком, але була їй покладена в початку граматичну форму. Досить часто спостерігається неправильний порядок слів, що веде до перекручування змісту висловлювання. Молодші школярі пропускають головні і другорядні члени речення. Відзначається слабка здатність розумово відсталих учнів фіксувати увагу на головних членах навіть при репродукуванні речень. Типовими для мовлення учнів допоміжних шкіл є пропуски прийменників, сполучників, часток. Іноді спостерігаються додавання зайвих слів, що приводить до захарашення конструкцій і робить думку недостатньо зрозумілою.

Спостереження готових зразків речень і активна робота над створенням їх сприяють усвідомленому засвоєнню ознак речення як синтаксичної одиниці зв'язного мовлення. У процесі цілеспрямованої роботи добираються такі вправи, які спонукають дітей складати не лише окремі речення, а й речення пов'язані за змістом, тобто зв'язні висловлювання.

Введення в навчальний процес методики і спеціальної системи вправ з навчання навичкам побудови речень дозволяє конкретизувати в методиці навчання розумово відсталих дітей одне з важливих положень у сучасній психології про можливість формування навчальних дій в умовах спеціально організованого навчання.

Список використаних джерел

1. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку во вспомогательной школе. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 316 с.
2. Бадер В.І. Розвиток зв'язного мовлення школярів. – К.: ІЗМН, 1997. – 92 с.
3. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – 216 с.
4. Кравець Н.П. Розвиток мовлення в учнів молодших класів допоміжної школи на уроках читання та української мови. – К.: А.С.К., 1999. – 127 с.
5. Пашковская Н.А., Иваницкая Г.М., Симоненкова Л.Н. Развитие речи учащихся. – К.: Радянська школа, 1983. – 199 с.
6. Синица І.О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів. – К.: Радянська школа, 1974. – 206 с.

The article exposes the features of vocal development mentally of backward lower boys and touches the problem of forming for the schoolboys of structure of a simple widespread sentence.

Keywords: development of broadcasting; development of the verbal broadcasting; development of the writing broadcasting; language; broadcasting.

Отримано 18.09.2010 р.

УДК 376-056.264

І.О. Свиридович

ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНОЇ МОВИ В УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЮ НЕДОСТАТНІСТЮ

У статті обґрунтовується ідея формування діалогічної мови на основі взаємозв'язку її компонентів. Визначені етапи і шляхи формування діалогічної мови в учнів молодших класів з інтелектуальною недостатністю.

Ключові слова: діалогічна мова, особово-орієнтоване навчання, комунікація, компоненти діалогічної мови, інтелектуальна недостатність.

В статье обосновывается идея формирования диалогической речи на основе взаимосвязи ее компонентов. Определены этапы и пути формирования диалогической речи у учащихся младших классов с интеллектуальной недостаточностью.